

MAREK WÓDKA OFMConv

WARSTWA IDEOWO-FILOZOFICZNA „ROCZNIKÓW NAUK SPOŁECZNYCH”

Już pierwszy tom „Roczników Nauk Społecznych”, wydany przez Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w roku 1949, choć poświęcony był głównie zagadnieniom z zakresu prawa, określał zasadniczy kierunek pisma. Pierwszy opublikowany artykuł należał do dziedziny logiki i poświęcony był aksjomatyzacji nauki prawa (Jerzy Kalinowski), kolejny zaś moralnym podstawom ustroju społeczności międzynarodowej (Henryk Dembiński). Filozoficzno-moralnej analizie zjawisk społecznych podporządkowana będzie przeszło sześćdziesięcioletnia praca Redakcji „Roczników Nauk Społecznych”. Rozprawy publikowane na łamach „Roczników” charakteryzować będzie dążenie do porządkowania zagadnień społecznych w perspektywie filozoficznej oraz badanie tych zjawisk w świetle moralności chrześcijańskiej. Niniejsze opracowanie ma posłużyć do ukazania warstwy ideowo-filozoficznej dorobku badaczy szkoły lubelskiej z zakresu nauk społecznych ze szczególnym uwzględnieniem publikacji w nurcie katolickiej nauki społecznej.

„Roczniki Nauk Społecznych” (dalej: RNS) do dziś stanowią przestrzeń wymiany poglądów i ścisłej analizy zjawisk z zakresu filozofii społecznej, socjologii, ekonomii, gospodarki, politologii czy katolickiej nauki społecznej. Ta ostatnia dyscyplina naukowa, ukształtowana na przełomie XIX i XX w. pod wpływem społecznego zaangażowania Kościoła, który ustami papieży zabierał głos w kwestii robotniczej, znalazła szczególne, a nawet uprzywilejowane, miejsce na łamach

Mgr MAREK WÓDKA OFMConv, doktorant w Katedrze Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej Instytutu Socjologii KUL, adres do korespondencji: Instytut Socjologii KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: mwodka@student.kul.pl

RNS. Do grona najważniejszych autorów publikujących w nurcie tej dyscypliny należy zaliczyć: Czesława Strzeszewskiego, Jana Turowskiego, ks. Józefa Majkę, ks. Joachima Kondzielę, ks. Franciszka Janusza Mazurka, ks. Władysława Piwowarskiego. Są to autorzy, którzy związali się z RNS już w pierwszych latach ich wydawania. Myśl społeczna kształtowana na KUL od dłuższego czasu korzysta też z bogatego warsztatu socjologicznego, szczególnie wypracowanego długoletnimi badaniami empirycznymi ks. Władysława Piwowarskiego, ks. Janusza Mariańskiego i ich uczniów w ramach socjologii religii i socjologii moralności¹. Do pokolenia młodszych naukowców zajmujących się katolicką nauką społeczną w ramach szkoły lubelskiej należy zaliczyć: ks. Stanisława Fela, ks. Jana Szymczyka, ks. Macieja Hułasa, o. Piotra Tokarskiego.

Analizując warstwę ideowo-filozoficzną RNS, po zestawieniu i pogrupowaniu tematycznym publikowanych na ich łamach rozpraw, wyłania się kilka zasadniczych zagadnień z zakresu filozofii społecznej, a należą do nich: koncepcja osoby, godność osoby ludzkiej (uzasadniana filozoficznie i teologicznie), prawa człowieka w integralnym ich ujęciu (prawa wolnościowe, społeczne i solidarnościowe), wartość pracy, rola rodziny, znaczenie pokoju, solidarność międzynarodowa i międzypokoleniowa oraz inne.

FILOZOFICZNE PODŁOŻE WARSTWY MERYTORYCZNEJ

Treści publikowane w RNS usytuowane są w nurcie filozofii arystotelesowsko-tomistycznej. Już w pierwszej encyklice społecznej Leon XIII argumentuje rozwiązania kwestii społecznej odwołując się do przesłanek filozoficznych św. Tomasza z Akwinu (koncepcja osoby, prawo naturalne). Echo tej argumentacji rozbrzmiewa przez szereg kolejnych lat nie tylko w samym nauczaniu społecznym Kościoła, ale też w licznych analizach uczonych zajmujących się kwestią społeczną w perspektywie katolicyzmu społecznego. Przedstawiciele szkoły lubelskiej, publikujący na łamach RNS, swoją uwagę koncentrują głównie na takich postaciach filozofii społecznej, jak: Arystoteles, św. Tomasz z Akwinu, Jacques Maritain, Emmanuel Mounier, Karol Wojtyła.

Arystoteles, oprócz wielokrotnego cytowania na łamach RNS jego tekstów przez różnych autorów, doczekał się też osobnych opracowań. Ks. Stanisław Ko-

¹ Do roku 1981 nauki społeczne wykładane były na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL (jako specjalizacja: „filozofia praktyczna” – red.), zaś po 1981 r. erygowano Wydział Nauk Społecznych, a na nim utworzono Sekcję Społeczną, którą w 1996 r. przekształcono w Instytut Socjologii.

walczyk poświęcił odrębny artykuł idei demokracji wielkiego myśliciela greckiego. Kowalczyk jest wiodącym autorem omawianych na łamach „Roczników” zagadnień z zakresu filozofii. Po dokładnej analizie *Polityki* Arystotelesa wskazał z jednej strony na naturalną genezę państwa jako społeczności samowystarczalnej, z drugiej zaś zaznaczył jego (państwa) ograniczoną (nieabsolutną) władzę. Arystoteles, ceniąc sobie wolność i równość człowieka, akceptował prawo ludu do współkierowania państwem. Jego koncepcja demokracji jest przeciwstawna modelowi ideologicznego liberalizmu. Stagiryta przy tym stawiał wysokie wymagania demokracji, będąc przekonany do symbiozy prawa i etyki w życiu społecznym obywateli².

Arystotelesowską wizję świata i teorię poznania przejął mistrz scholastyki, św. Tomasz z Akwinu. Filozofia Akwinaty, a w niej szczególnie zagadnienia natury społecznej i prawnej, doczekała się bogatej interpretacji w dorobku piśmienniczym wielu autorów środowiska KUL. Na łamach RNS znajdziemy między innymi rozprawy: Jahannesa Messnera *Tomas v. Aq. in Geistesgeschichte und Gegenwart* [RNS 3 (1975)], ks. Józefa Krukowskiego *Prawo naturalne jako źródło prawa kanonicznego* [6 (1978)], Wilhelma Webera *Prawo naturalne o wciąż stojącej się treści* [7 (1979)], ks. Władysława Piwowarskiego *Państwo jako społeczność naturalna według św. Tomasza z Akwinu* [22–23 (1994–1995)] czy ks. Tadeusza Ślipko *W poszukiwaniu „prawdziwego” Tomasza. Wstępny zarys współczesnych badań nad etyką św. Tomasza z Akwinu* [25 (1997)].

Swoistym świadectwem, osobistym wyznaniem jest artykuł opublikowany w RNS w języku niemieckim autorstwa J. Messnera. Wówczas już jako emerytowany profesor uniwersytetu w Wiedniu (rok publikacji artykułu – 1975), nie ukrywa on rezerwy, jaka towarzyszyła mu w podejściu do tomizmu w okresie studiów filozoficznych. Była ona spowodowana samą formą wykładu jego filozofii: operowanie łacińskimi definicjami bez głębszej refleksji i możliwości dyskusji, z koniecznością zapamiętywania tychże sentencji i scholastycznych formuł. Po długim czasie „uprzedzeń” dokonał on próby obiektywnej oceny myśli tego filozofa i teologa, ceniąc szczególnie jego etykę i metaetykę.

Na epokowe dzieło wspomnianego wyżej Jahannesa Messnera *Das Naturrecht* (Wien–Insbruck–München 1966) powołuje się Wilhelm Weber w siódmym tomie RNS, pisząc o prawie naturalnym. W artykule *Prawo naturalne o wciąż stojącej się treści* stawia on kilka kluczowych pytań: Czy istnieje rozwój świadomości moralnej (subiektywna zasada poznania) i moralności naturalnej (obiektywny rezul-

² Por. S. K o w a l c z y k, *Arystoteles a idea demokracji*, „Roczniki Nauk Społecznych” 30 (2002), s. 22–23.

tat: moralne i prawne maksymy) w historii ludzkości? Jakie były ważniejsze etapy tego procesu? Czy istnieje w tym procesie coś niezmiennego, co w całym procesie rozwoju zachowuje tę niezmienność?

Weber, uwzględniając wreszcie istnienie historii rozwoju świadomości moralnej ludzkości i obiektywnej naturalnej moralności, kończy swój wywód odważnym pytaniem, czy „prawo naturalne” nie jest właściwie prawem kultury?³

Poglądy filozoficzne i społeczne wpływały w sposób zdecydowany na różne teorie państwa. Ściślej należałoby doprecyzować, że zależały one od filozoficznej koncepcji człowieka. Z trzech najbardziej w tamtym czasie rozpowszechnionych teorii państwa: tomistycznej, umowy społecznej i marksistowskiej, tej pierwszej autorzy publikujący na łamach RNS poświęcili najwięcej miejsca, co nie znaczy, że ignorowali inne. Trzeba tu zaznaczyć, że z powodu uwarunkowań politycznych możliwość podejmowania problematyki społecznej była istotnie ograniczona⁴. Sytuując się wyraźnie w nurcie tomistycznym, ks. Władysław Piwowarski w artykule *Państwo jako społeczność naturalna według św. Tomasza z Akwinu* dowodzi, że społeczność, która opiera się na właściwościach natury ludzkiej, w swojej istocie nie może zniknąć tak długo, dopóki będą istnieć ludzie. Człowiek – podkreśla autor – jako byt z natury potencjalny będzie zawsze dążył do rozwoju w społeczności państwowej, a zatem życie w państwie jest dla człowieka nakazem jego społecznej natury⁵.

Popularyzowany na łamach RNS tomizm znalazł również swoje syntetyczne ujęcie w eksplikacji ks. Tadeusza Ślipko SJ. W artykule opublikowanym w 25. tomie: *W poszukiwaniu „prawdziwego” Tomasza*, zarysował on stan współczesnych badań nad etyką św. Tomasza z Akwinu. Wychodząc od źródeł, struktury i metody etyki Akwinaty, przez jego naukę o celu i szczęściu człowieka, dobru i złu moralnych aktów ludzkich, o cnotach moralnych, prawie naturalnym i sumieniu, tworzy obraz całościowo ujętych poglądów św. Tomasza na fundamentalne zagadnienia etyki. Autor dowodzi, że eudajmonizm Tomasza, ze względu na eschatologiczne ukierunkowanie, „różni się zasadniczo od innych kierunków pojmujących szczęście człowieka w kategoriach hedonistyczno-subiektywistycznych i immanentnych”⁶.

³ Por. W. Weber, *Prawo naturalne o wciąż stojącej się treści*, RNS 7 (1979), s. 17.

⁴ W ciągu dwudziestu sześciu lat ukazały się zaledwie trzy tomy RNS (tom 1 w roku 1949, tom 2 – 1958, tom 3 – 1975).

⁵ Por. W. Piwowarski, *Państwo jako społeczność naturalna według św. Tomasza z Akwinu*, RNS 22-23 (1994–1995), s. 25.

⁶ T. Ślipko, *W poszukiwaniu „prawdziwego” Tomasza. Wstępny zarys współczesnych badań nad etyką św. Tomasza z Akwinu*, RNS 25 (1997), s. 80.

W niespełna czterdziestotomowym dorobku RNS nie znajdujemy systematycznego wykładu historii filozofii czy nawet dogłębnej analizy wszystkich doktryn filozofii społecznej, nie taki bowiem jest cel tego periodyku. Liczna obecność publikacji z zakresu filozofii tomistycznej świadczy jednak o silnym zakorzenieniu problematyki społecznej Towarzystwa Naukowego KUL w myśli scholastycznej i neoscholastycznej.

Na ogólny przekaz treści merytorycznej RNS wpływa przede wszystkim przyjęta antropologia filozoficzna. To od określonej koncepcji człowieka zależy koncepcja społeczeństwa i instrumentów, w które jest ono wyposażone. Głównym wyznacznikiem tej antropologii, jaka wyłania się z publikacji RNS, jest szeroko rozumiany personalizm. Wśród jego przedstawicieli, wydaje się, że najwięcej miejsca autorzy rozpraw poświęcają takim myślicielom, jak: Jacques Maritain, Emmanuel Mounier i Karol Wojtyła. Wiodącymi autorami podejmującymi niniejszą problematykę są Franciszek J. Mazurek i Stanisław Kowalczyk, których należy traktować już nie tylko jako badaczy tej problematyki, ale także przedstawicieli nurtu⁷.

J. Maritain, czołowy przedstawiciel personalizmu tomistycznego, w swojej koncepcji personalizmu połączył elementy metafizyki z filozofią społeczno-polityczną. Kowalczyk na łamach artykułu *Społeczny personalizm Maritaina* podkreśla, że jego „wpływ na myśl współczesną jest tak znaczący, że został nazwany prekursorem Soboru Watykańskiego II”⁸.

Wydaje się, że apologię, jaką prowadzą na łamach RNS reprezentanci myśli społecznej szkoły lubelskiej z szeroko rozumianym liberalizmem, można streścić w stanowisku Maritaina opisanym dokładnie w *Freedom in the Modern World* (London 1935). Kowalczyk powołując się na tę książkę wskazuje, że nowożytność, mająca swój początek w renesansie, skupia swoją uwagę na człowieku i głosi apoteozę humanizmu. Francuski filozof rozgraniczył humanizm na: teocentryczny i antropocentryczny. Ten pierwszy ujmuje człowieka w relacji do Boga jako podstawy ontycznej i ostatecznego celu, drugi zaś jest przepojony filozoficznym

⁷ Głównym przedmiotem zainteresowań naukowych ks. Franciszka Janusza Mazurka są prawa człowieka odczytywane z godności osoby ludzkiej. Tej problematyce poświęcił on większość swoich prac badawczych. Jego nazwisko umieszczone jest w *Leksykonie personalistów międzynarodowych*. Zob. J. M a r i a ń s k i, *Książdz Profesor Franciszek Jan Mazurek – obrońca godności osoby ludzkiej i praw człowieka (1933–2009)*, RNS 38 (2010), t. 2, s. 11. Czterdziesty numer „Roczników Nauk Społecznych” (t. 1) poświęcony jest m.in. personalistycznej koncepcji społeczeństwa w ujęciu ks. Stanisława Kowalczyka. Cykl artykułów podsumowujących dotychczasowy dorobek naukowy Autora wydany został z okazji jubileuszu 80-lecia urodzin Profesora.

⁸ S. K o w a l c z y k, *Społeczny personalizm Maritaina*, RNS 13 (1985), s. 32.

naturalizmem, kwestionując teoretycznie lub praktycznie realność Boga, względnie Jego wartość dla życia ludzkiego⁹. Humanizm antropocentryczny prowadzi do relatywizmu moralnego, a przypisując człowiekowi wolność absolutną prowadzi do jego zniewolenia.

Na łamach RNS oprócz częstego cytowania J. Maritaina, szczególnie przy omawianiu takich personalistycznych nurtów filozoficznych, jak: tomistyczno-fenomenologiczny, tomistyczno-egzystencjalny, fenomenologiczny, augustiański czy syntetyczny, znajdujemy monograficzne opracowania, jak choćby to wyżej wspomniane, a także Ireneusza Niećko *Pluralizm. Kościół i państwo w filozofii społeczno-politycznej Jacquesa Maritain* [24 (1996)], ks. Franciszka J. Mazurka *Godność osoby ludzkiej czy prawo naturalne podstawą praw osoby ludzkiej w ujęciu Jacquesa Maritaina* [25 (1997)].

„Roczniki” w swej bogatej treści zawierają też rozprawę dotyczącą filozofii człowieka i teorii personalizmu w ujęciu Emmanuela Mouniera. Stanisław Kowalczyk, zajmujący się na łamach RNS personalizmem społeczno-aktywistycznym Mouniera zaznacza, że jest on „interesującym fenomenem współczesnej myśli filozoficzno-społecznej”¹⁰. Wyjątkowość tej myśli tkwi m.in. w fakcie, że stanowi ona ukazanie wspólnotowego wymiaru chrześcijańskiej antropologii, jej powiązań z życiem ekonomicznym, społecznym i politycznym¹¹. Trzeba przy tym pamiętać, że personalizm Mouniera uwarunkowany jest zarówno doktrynalno-filozoficznie, jak też społecznie i narodowo. Swoistym podsumowaniem stanu ówczesnych badań nad personalizmem jest artykuł ks. Kowalczyka *Polski personalizm współczesny* [14 (1986)].

Personalizmowi tomistyczno-fenomenologicznemu na łamach „Roczników” poświęcono przynajmniej kilka poważnych rozpraw. Jego reprezentant – kard. Karol Wojtyła, późniejszy papież Jan Paweł II, w książce *Osoba i czyn* (Kraków 1969) kształtuje teorię personalizmu na klasycznej filozofii bytu, łącząc ją, zwłaszcza w aspekcie metodycznym, z fenomenologią. Tym zagadnieniem zajmuje się wspomniany Stanisław Kowalczyk, a także Jerzy W. Gałkowski w artykule *Osoba i wspólnota. Szkic o antropologii kard. Karola Wojtyły* [7 (1980)], Zenon Pniewski w rozprawie *Personalizm społeczno-etyczny jako adekwatna teoria prywatności* [12 (1984)], Józef Kupny w tekście *Z antropologii społecznej Jana Pawła II* [22-23 (1994-1995)].

⁹ Por. tamże, s. 45.

¹⁰ S. K o w a l c z y k, *Personalizm społeczny Emmanuela Mouniera*, RNS 18 (1990), s. 148.

¹¹ Por. tamże.

W szerszym ujęciu, w ramach samej filozofii społecznej, związkiem etyki z socjologią zajmują się: Horst J. Helle – *Socjologia jako etyka?* [26 (1998)], Adam Rodziński – *Osoba wobec osoby* [3 (1975)], *Co znaczy „humanizować” kulturę?* [5 (1977)], *Wartość bycia osobą jako centrum świata wartości* [27 (1999)]. Należy tu zaznaczyć, że teksty Rodzińskiego publikowane w RNS cechuje wysoki stopień swoistej teologizacji.

W prezentowanej etyce i antropologii filozoficznej Wojtyły na łamach „Roczników” podkreśla się znaczenie doświadczenia. Wojtyła widzi pewne rozbieżności w poglądach na temat źródeł i kryteriów wiedzy o moralności i o człowieku. Po jednej stronie barykady sporu ideologicznego stoją empiryści, którzy zawężają poznanie do czysto zmysłowego doświadczenia, z drugiej zaś strony stoją zwolennicy czystego, racjonalnego aprioryzmu, przekonani że sądy pierwotne, bezpośrednio i oczywiste mają swe źródło w intelekcie¹².

Wojtyła unika tych dwóch skrajnych teorii, proponując częściowo oryginalne ujęcie, należące do szeroko pojmowanego nurtu arystotelesowsko-tomistycznego, ale doceniające doświadczenie dzięki uwzględnieniu metod fenomenologicznych. Koncepcję Wojtyły Jerzy Gałkowski nazywa na łamach RNS „doświadczeniem rozumiejącym”¹³. Wojtyła wiąże więc myśl arystotelesowsko-tomistyczną z fenomenologią, do której istoty należy poszerzenie w stosunku do empiryzmu tak ważnego dla Wojtyły pojęcia doświadczenia i którą cechuje dogłębna, szeroka analiza przeżyć ludzkich i podmiotowości człowieka.

WPLYW FILOZOFII NA KATOLICKĄ NAUKĘ SPOŁECZNĄ

Na warstwę ideową RNS na przestrzeni przeszło sześćdziesięciu lat ich ukazywania się wpłynęła przede wszystkim przyjęta antropologia filozoficzna i filozofia społeczna. Jak wynika z dotychczasowej analizy, profil ideowy periodyku jest wyraźnie nakreślony. Wytyczają go zagadnienia filozoficzne szeroko omawiane na łamach RNS oraz merytoryczna, naukowa polemika z dwoma głównymi, konkurencyjnymi kierunkami ideowymi – marksizmem i liberalizmem. Tej polemice nadały zapewne kierunek encykliki społeczne papieży (*Rerum novarum*, *Quadragesimo anno*, *Mater et Magistra*, *Pacem in terris*, *Populorum progressio*, *Laborem exercens*, *Sollicitudo rei socialis*, *Centesimus annus*), które od chwili

¹² Por. J. W. Gałkowski, *Osoba i wspólnota. Szkic o antropologii kard. Karola Wojtyły*, 7 (1980), s. 50.

¹³ Tamże.

ogłoszenia nie pozostawały bez echa w środowisku Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Należy przy tym pamiętać, że ten spór ideowy nie był prowadzony w atmosferze czysto naukowego dyskursu, ale spotykał się z ingerencją socjalistycznej cenzury.

Katolicka nauka społeczna (dalej: KNS), jako przedmiot akademicki, znalazła należne miejsce już w pierwszych latach istnienia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Pierwszym kierownikiem Katedry Katolickiej Nauki Społecznej był ks. prof. Antoni Szymański, związany z uczelnią lubelską od jej powstania w 1918 r., a w latach 1933–1942 rektor tej uczelni. Katedrą KNS kierowali następnie: prof. Czesław Strzeszewski (uważany za założyciela lubelskiej szkoły katolickiej nauki społecznej¹⁴), ks. prof. Joachim Kondziela, ks. prof. Franciszek Janusz Mazurek oraz ks. prof. Stanisław Fel (obecnie). Wykłady z katolickiej nauki społecznej prowadził także bp Stefan Wyszyński, ówczesny ordynariusz lubelski, później prymas Polski.

Ks. Franciszek J. Mazurek, jeden z najbardziej płodnych autorów z zakresu KNS zwykł zaznaczać, że katolicka nauka społeczna nie jest „trzecią drogą” między marksizmem a liberalizmem; jest „drogą własną”, niezależną od jakiegokolwiek ideologii¹⁵. Ten przedstawiciel lubelskiej szkoły katolickiej nauki społecznej, będąc redaktorem naczelnym RNS w latach 1974–1997, miał istotny wpływ na ich warstwę ideową. Teza ta znajduje potwierdzenie zarówno w licznych publikacjach tego autora, jak też w jego nowatorskim podejściu do zagadnień z zakresu KNS.

Poddając analizie teksty z zakresu katolickiej nauki społecznej czy etyki społeczno-gospodarczej, publikowane na łamach RNS, wyłaniają się następujące zagadnienia: godność człowieka i wynikające z niej prawa człowieka, sprawiedliwość społeczna, międzynarodowa i międzypokoleniowa, solidaryzm społeczny, personalizm społeczno-etyczny, ład społeczno-gospodarczy, wolność i równość społeczna, znaczenie zasady pomocniczości (subsydiarności), dobro wspólne, pokój, etyczna ocena procesów uprzemysłowienia, wartość pracy, sprawiedliwa płaca, wartość chrześcijańskiego małżeństwa i rodziny i in.

Analizując bogaty dorobek szkoły lubelskiej KNS nie jest możliwe w tak syntetycznym ujęciu scharakteryzowanie wszystkich zagadnień będących przedmiotem analizy jej przedstawicieli, niemniej można wyznaczyć czytelną linię programową Redakcji i wskazać jej podstawowe obszary problemowe. Do głównych

¹⁴ Stefan Kardynał Wyszyński uważany jest za prekursora utworzonej przez prof. Cz. Strzeszewskiego lubelskiej szkoły katolickiej nauki społecznej.

¹⁵ Por. *Historia Katedry Katolickiej Nauki Społecznej KUL*, http://www.kul.pl/historia,art_4712.html (dostęp: 5.12.2012).

kierunków KNS uprawianej w szkole lubelskiej należą zatem: personalizm i solidaryzm.

Od ukazania się kluczowej dla katolickiej nauki społecznej encykliki *Rerum novarum* do wydania pierwszego zeszytu RNS minęło pięćdziesiąt osiem lat. W celu zapewnienia swoistej ciągłości myśli społecznej Kościoła, na łamach „Roczników” opublikowano artykuły podsumowujące lata intensywnego i owocnego zaangażowania środowisk katolickich w kwestię robotniczą i rozwiązywanie problemów natury społecznej, gospodarczej i ekonomicznej. Za przykład mogą tu posłużyć następujące artykuły: K. Turowski, *Katolicka myśl społeczna w polskich czasopismach katolickich w latach 1918–1939* [3 (1975)]¹⁶, Cz. Strzeszewski, *Odnova katolicko-społeczna w Polsce dwudziestolecia międzywojennego* [15 (1987)], R. Dzwonkowski, *Recepcja encykliki „Rerum novarum” na ziemiach polskich (1891–1918)* [19-20 (1991-1992)]. Okazją do podsumowań była też setna rocznica ukazania się encykliki Leona XIII. Tom poświęcony temu jubileuszowi zawiera następujące rozprawy: W. Piwowarski, *Ewolucja kwestii społecznej od „Rerum novarum” do „Centesimus annus”*; Cz. Strzeszewski, *Podstawowe wskazania nauki społecznej Kościoła od „Rerum novarum” do „Sollicitudo rei socialis”*; J. Gałkowski, *Problem pracy w encyklikach papieskich. Od „Rerum novarum” Leona XII do „Laborem exercens” Jana Pawła II*; J. Ozdowski, *Stanowisko „Rerum novarum” i innych encyklik papieskich wobec indywidualistycznego liberalizmu*; J. Auleytner, *Kwestia społeczna w Polsce 100 lat po „Rerum novarum”* [19-20 (1991-1992)].

Określona ściśle na łamach „Roczników” koncepcja człowieka i społeczeństwa jest podstawą dalszej analizy i oceny zarówno działalności społecznej, ekonomicznej jak i politycznej. Ta koncepcja została pokrótce już scharakteryzowana. Z niej wyłaniają się dwa główne nurty, w których autorzy rozpraw z zakresu KNS publikują swoją myśl społeczną. Są nimi już wspomniane: personalizm (czołowi przedstawiciele: J. Maritain, E. Mounier, E. Welty, A. von Leeuwen, K. Wojtyła, F. J. Mazurek, S. Kowalczyk) i solidaryzm (czołowi przedstawiciele: H. Pesch, G. Gundlach, O. von Nell-Breuning, G. Wildmann, J. Höffner, F. Utz).

Z ideą personalizmu związana jest ściśle jedna z najważniejszych zasad wypracowanych na gruncie KNS, a mianowicie „zasada pomocniczości”, zwana też „zasadą subsydiarności”. Jest ona w pewnym sensie konsekwencją „zasady perso-

¹⁶ Ciąg dalszy obszernej rozprawy K. Turowskiego opublikowany był w kolejnym, 4. numerze RNS pod tym samym tytułem.

nalizmu”¹⁷. Przyczynia się do tego w zdecydowanym stopniu fakt akcentowania w niej podmiotowości człowieka.

Pierwszą publikacją poświęconą personalizmowi na łamach RNS była rozprawa ks. Zenona Pniewskiego z 1985 r., co nie znaczy, że wcześniejszy dorobek badaczy zagadnień z obszaru katolickiej nauki społecznej pomijał ten kierunek. W nurcie personalistycznym publikował już wcześniej F. J. Mazurek: *Godność człowieka a prawa człowieka* [8 (1980)], *Wolność i równość społeczna* [9 (1981)]. W 1982 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim miało miejsce sympozjum poświęcone myśli społecznej kard. Stefana Wyszyńskiego. Z tej też okazji tom 10. RNS w zdecydowanej części zawierał wygłoszone w dniach 18–19 listopada referaty.

Hanna Waśkiewicz w artykule *Prawa człowieka w nauczaniu społecznym Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski* zaznaczyła, że ze względu na przyjmowaną przez Wyszyńskiego koncepcję prymatu człowieka w świecie stworzonym, jak również w życiu społecznym, oraz służebną rolę społeczeństwa wobec człowieka, w samym centrum jego społecznego nauczania znalazł się problem praw człowieka, problem stanowiący zresztą specyfikę czasów współczesnych¹⁸.

Cz. Strzeszewski w rozprawie *Ethos pracy ludzkiej w nauce społecznej Kardynała Stefana Wyszyńskiego* charakteryzuje jego naukę społeczną jako antropocentryczną. Przy tym specyficzne ujęcie człowieka w eksplikacji Wyszyńskiego polega na tym, że ujmowany jest on jako byt stworzony na obraz i podobieństwo Boże, jako osoba. Ta antropologia ma charakter teocentryczny. Strzeszewski zaznacza, że źródłem homocentryzmu Prymasa jest przekonanie, że to sam Bóg-Absolut zabiega o wieczne szczęście człowieka¹⁹.

Syntezy nauczania społecznego kard. Wyszyńskiego dokonał na łamach dziesiątego tomu RNS ks. J. Majka. Obok takich zagadnień, jak teologia pracy, system i popularyzacja katolickiej nauki społecznej, naród, rodzina, obszerny paragraf rozprawy poświęca integralnemu personalizmowi katolickiemu w ujęciu Wyszyńskiego. Zaznacza tu: „[...] człowiek, konkretny rzeczywisty człowiek, nie ludzkość, nie naród nawet, nie te wspaniałe dzieła, które człowiek stworzył, jest tą podstawową rzeczywistością, która stanowi punkt wyjścia i zarazem miarę, cel

¹⁷ Por. S. K o w a l c z y k, *Personalizm i solidaryzm jako podstawowe kierunki w społecznym nauczaniu Kościoła*, RNS 19-20 (1991–1992), s. 166.

¹⁸ Por. H. W a ś k i e w i c z, *Prawa człowieka w nauczaniu społecznym Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski*, RNS 10 (1982), s. 7.

¹⁹ Cz. S t r z e s z e w s k i, *Ethos pracy ludzkiej w nauce społecznej Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, tamże, s. 17.

wszystkich rozważań”²⁰. Badania myśli społecznej Wyszyńskiego uwieńczyło wydanie książkowe publikacji F. J. Mazurka z 1999 r. pod znamienym tytułem: *Personalistyczno-integralne ujęcie katolickiej nauki społecznej w eksplikacji Stefana Kardynała Wyszyńskiego*.

Do ważniejszych rozpraw dotyczących personalizmu chrześcijańskiego oraz zagadnień omawianych w jego nurcie należy zaliczyć też: F. J. Mazurka *Społeczne prawa człowieka* [10 (1982)], *Popieranie i ochrona praw człowieka przez Kościół* [12 (1984)], *Ochrona i popieranie praw człowieka przez międzynarodowe prawo rozwoju* [12 (1984)], *Ochrona praw człowieka przez rozwój i współpracę międzynarodową* [14 (1986)], *Prawa człowieka w encyklikach papieża Leona XIII* [15 (1987)], *Prawa człowieka w nauczaniu społecznym papieża Piusa XI* [15 (1987)], *Godność osoby ludzkiej jako wartość absolutna* [22-23 (1994-1995)], *Prawa człowieka a prawa rodziny* [28-29 (2000-2001)], *Teologiczno-filozoficzny personalizm katolickiej nauki społecznej w ujęciu Stefana Kardynała Wyszyńskiego* [31 (2003)], *Godność osoby ludzkiej i obiektywne normy moralne jako reguły w działalności gospodarczej* [34 (2006)], *Wkład Stolicy Apostolskiej w ochronę praw człowieka do wolności sumienia i wolności religijnej w Konferencjach Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* [36 (2008)], *Integralność praw człowieka* [37 (2009)]; A. Michalskiej *Znaczenie i rola Uniwersalnej Deklaracji Praw Człowieka* [12 (1984)]; W. Piwowarskiego *Pokój jako podstawowa wartość w społecznym nauczaniu Kościoła* [13 (1985)], *Dialog w społecznym nauczaniu Kościoła* [16-17 (1988-1989)]; S. Kowalczyka *Społeczny personalizm Maritaina* [13 (1985)], *Pomoc dla samopomocy w świetle katolickiej nauki społecznej* [14 (1986)], *Personalizm społeczny Emmanuela Mouniera* [18 (1990)], *Personalizm i solidaryzm jako podstawowe kierunki w społecznym nauczaniu Kościoła* [19-20 (1991-1992)]; A. Rauschera *Die moderne Katholische Soziallehre. Entwicklungstendenzen, Problemfelder, Herausforderungen* [18 (1990)]; J. Mariańskiego *Odnowa moralna – podstawą ładu społecznego. Od „Rerum novarum” do „Sollicitudo rei socialis”* [19-20 (1991-1992)].

Koncepcję solidaryzmu społecznego jako pierwszy na łamach RNS przybliżył czytelnikom F. J. Mazurek w piątym tomie z 1977 r. Okazją do tej publikacji była zapewne przypadająca w 1976 r. pięćdziesiąta rocznica śmierci Henryka Pescha, twórcy tej koncepcji. Ten XIX-wieczny kierunek przeciwstawia się zarówno filozoficznemu indywidualizmowi, ekonomicznemu liberalizmowi jak i systemowi gospodarki kapitalistycznej²¹. Pozytywistyczna filozofia, porzucająca metafizykę

²⁰ J. Ma j k a, *Nauczanie społeczne Prymasa Polski*, tamże, s. 100.

²¹ F. J. Ma z u r e k, *Henryka Pescha koncepcja solidaryzmu społecznego*, 5 (1977), s. 25.

a ograniczająca się do poznania (doświadczenia) zmysłowego, stała się podstawą solidaryzmu w jego ogólnym znaczeniu.

Empiryczne poznanie pozwoliło już stwierdzić istnienie naturalnego faktu społecznego zależności między ludźmi we wszystkich dziedzinach ich życia²². Pesch, poddając krytyce solidaryzm pozytywistyczny o silnych tendencjach utylitarystycznych (pozytywizm Comte'a, empiryzm J. S. Milla i ewolucjonizm H. Spencera), aplikuje filozofię tomistyczną do życia społeczno-gospodarczego. Jest on systemem etyczno-społecznym opartym na arystotelesowsko-tomistycznej koncepcji człowieka i społeczeństwa. Solidaryzm Pescha jest więc niezależny od teorii socjologicznych wyżej wymienionych przedstawicieli. Wydaje się, że najtrafniej definiuje solidaryzm G. Gundlach, określając go jako system społeczny, który przyjmuje za naczelną zasadę życia społecznego solidarystyczną więź każdej społeczności z jej członkami i członków ze społecznością²³.

O ścisłym związku solidaryzmu społecznego z filozofią Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu świadczy stanowisko wyrażone przez H. Webera i P. Tischledera, którzy stwierdzają, że solidaryzm jest filozofią i etyką społeczną, która po raz pierwszy została wprowadzona przez Arystotelesa, następnie genialnie rozbudowana przez Akwinatę, a wreszcie przejęta przez katolicką filozofię społeczną i przez H. Pescha, i zastosowana do życia gospodarczego, otrzymując od niego nazwę solidaryzmu²⁴. Zanim Mazurek opublikował rozprawę poświęconą solidaryzmowi społecznemu, powoływał się już na myśl społeczną H. Pescha rok wcześniej w swojej drugiej publikacji na łamach RNS pt. *Problem sprawiedliwości międzynarodowej* [4 (1976)]. O solidaryzmie społecznym pisze także J. Kondziela w rozprawie *Tendencje i kierunki rozwoju we współczesnej katolickiej nauce społecznej* [14 (1986)].

Do ważniejszych rozpraw ujmujących problematykę społeczną w perspektywie solidaryzmu należą zaliczyć teksty następujących autorów: W. Piwowarski, *Solidarność Jana Pawła II z krajami Trzeciego Świata* [18 (1990)]; J. Turowski, *Spółdzielnie rolnicze w Polsce w świetle zasad społecznych pomocniczości i solidarności* [18 (1990)]; Cz. Strzeszewski, *Podstawowe wskazania nauki społecznej Kościoła od „Rerum novarum” do „Sollicitudo rei socialis”* [19-20 (1991-1992)]; S. Kowalski, *Personalizm i solidaryzm jako podstawowe kierunki w społecznym*

²² J. Kurnatowski, *Współczesne idee społeczne*, Warszawa 1933, s. 5.

²³ Tłumaczenie za: F. J. Mazurek, *Henryka Pescha koncepcja solidaryzmu społecznego*, s. 33. „Solidarismus ist das Gesellschaftssystem, das die solidarische Verbundenheit jeder Gemeinschaft mit ihren Gliedern und der Glieder mit der Gemeinschaft zum beherrschenden Prinzip gemeinsamen Zusammenlebens macht” (*Solidarismus*, w: *Staatlexikon*, Bd. 4a, 1613).

²⁴ Por. tamże.

nauczaniu Kościoła [19-20 (1991-1992)]; F. Kampka, *Zasady społeczne a życie gospodarcze* [22-23 (1994-1995)]; J. Szymczyk, *Pojęcie zasady społecznej w kontekście dobra wspólnego w ujęciu przedstawicieli szkoły lubelskiej* [25 (1997)]; *Hierarchiczny charakter dobra wspólnego w ujęciu przedstawicieli szkoły lubelskiej* [27 (1999)]; J. Wiemeyer, *Sprawiedliwość międzypokoleniowa jako wyzwanie społeczno-etyczne* [39 (2011)].

W każdym z tych tekstów, poruszającym zagadnienie dobra wspólnego, analogicznie mówi się o zasadzie solidarności społecznej. Autorzy rozpraw z zakresu KNS śledzili uważnie dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła i przez ich częstą analizę na łamach „Roczników” poddawali również tej analizie zasadę solidarności. Dwie nadrzędne idee, nadające kierunek programowy redakcji „Roczników Nauk Społecznych”: personalizm i solidaryzm, wymagają komplementarnej interpretacji. Ich separacja grozi bowiem zachwianiem równowagi życia społecznego, naruszeniem dobra osoby ludzkiej bądź dobra wspólnoty społecznej²⁵.

Powyższe kierunki nie wyczerpują szerokiej problematyki prezentowanej na łamach RNS. Należy wskazać jeszcze na kilka „wielkich tematów”, które stanowią przedmiot „troski” autorów szkoły lubelskiej i niewątpliwie dookreślają misję periodyku.

Już pobieżna lektura spisu treści trzydziestu dziewięciu tomów „Roczników” zwraca uwagę czytelnika na wysoką częstotliwość publikowania rozpraw dotyczących rodziny. Ten obszerny cykl zapoczątkował kard. K. Wojtyła rozprawą pt. *Rozważania pastoralne o rodzinie* [3 (1958)]. Problematyce małżeństwa i rodziny poświęcono niemal cały czwarty tom RNS. Na łamach tego zeszytu znalazły się rozprawy poświęcone małżeństwu i rodzinie w ujęciu międzypokoleniowym (F. Adamski), sekularyzacji rodziny jako instytucji społeczno-religijnej (W. Piwoński), społecznej roli męża-ojca i emancypacji kobiet (B. Łobodzińska), wpływowi środowiska rodzinnego na przestępczość nieletnich (P. Kryczka) i orientacji światopoglądowej będącej czynnikiem spójności więzi w rodzinie trzypokoleniowej (L. Dyczewski).

Temat małżeństwa i rodziny „odżył” w okresie pontyfikatu Jana Pawła II. Jego bogate nauczanie koncentruje się w znacznej mierze na chrześcijańskim modelu małżeństwa i rodziny jako najmniejszej i podstawowej komórce społecznej. W ostatnich latach coraz częściej publikowane są prace będące wynikiem empirycznych badań socjologicznych. Na łamach RNS znajdziemy rozprawę Teresy Kukołowicz pt. *Próba rozeznania w zakresie stosowanych praktyk regulacji poczęć i urodzeń* [6 (1978)]; Leona Dyczewskiego *Rodzina i społeczeństwo*

²⁵ Por. S. K o w a l c z y k, *Personalizm i solidaryzm*, s. 175.

[19-20 (1991-1992)]; *Telewizja a rodzina: pomiędzy zagrożeniem a szansą* [28-29 (2000-2001)]; *Zmiany w systemie pokrewieństwa w rodzinie oraz formy pomocy wzajemnej i pomocy państwa* [38 (2010)]; Doroty Gizickiej *Małżeństwo i rodzina w hierarchii wartości życiowych młodzieży* [33 (2005)]; Małgorzaty Gruchoły *Ochrona dzieci i młodzieży przez prawo medialne Republiki Federalnej Niemiec* [34 (2006)]; Małgorzaty Szyszk *Społeczny wymiar bezrobocia w Polsce i jego konsekwencje dla rodzin* [35 (2007)]. Ostatnią dotychczas publikacją w ramach powyższej problematyki jest rozprawa pt. *Jana Pawła II nauczanie o rodzicielstwie* [39 (2011)] autorstwa Jana Mazura.

Bogactwo problematyki oraz różnorodność podejść w dyskursie naukowym szkoły lubelskiej KNS pozwala przypisać jej cechy: integralnej i dynamicznej. Przemawia za tym fakt całościowego (holistycznego) podejścia do człowieka i społeczeństwa przy jednoczesnym zachowaniu wierności prawowitej nauce Kościoła katolickiego oraz otwartość na *signum temporis*. Myśl społeczna tej szkoły nie tylko nadążała za nauczaniem Kościoła w sprawach społecznych na szczeblu Stolicy Apostolskiej, *Vaticanum II*, synodów rzymskich oraz episkopatów lokalnych, ale często to nauczanie wyprzedzała, wspomagając je twórczą inspiracją.

Katolicka myśl społeczna prezentowana i interpretowana na łamach RNS kreuje obraz Kościoła jako rzeczywistości Bosko-ludzkiej. Jego działalność społeczną, motywowaną troską o człowieka cechuje dialogowość (rozprawy poświęcone konstytucji soborowej *Gaudium et spes*, deklaracji *Nostra aetate*, encyklikom *Mater et Magistra* i *Pacem in terris* oraz listowi apostolskiemu *Octogesima adveniens*). Tę myśl cechuje również orientacja na rozwój, w tym również promowanie koncepcji integralnego i zrównoważonego rozwoju (obszerne komentarze do encyklik *Populorum progressio*, *Centessimus annus*).

Lubelska szkoła KNS poświęciła wiele miejsca wartości pracy ludzkiej, prawu do pracy oraz relacji kapitału do pracy. „Laboryzm”²⁶ na gruncie KNS nadaje pracy ludzkiej zdecydowany priorytet przed kapitałem. Praca, mająca charakter osobowy i społeczny jest czynnikiem rozwijającym osobę ludzką oraz sposobem

²⁶ Termin „laboryzm” pochodzi od jezuitę Oswalda von Nell-Breuninga. Wysunął on tezę, że z chrześcijańskiego punktu widzenia pracy ludzkiej, jako wartości ściśle ludzkiej, przysługuje ontyczny priorytet przed kapitałem. Jest to kluczowa zasada szczególnie na etapie przejścia do nowej fazy rewolucji naukowo-technicznej, charakteryzującej się szerokim zastosowaniem elektroniki i automatyki. Ta „rewolucja” odbywa się często kosztem ludzi. W takiej sytuacji czynnik kapitału zajmuje miejsce czynnika pracy ludzkiej. Laboryzm jest kierunkiem, który nie kwestionuje logiki postępu technicznego, pragnie jedynie bronić pozycji człowieka pracy w hierarchii wartości. Por. J. K o n d z i e l a, *Tendencje i kierunki rozwoju w katolickiej nauce społecznej*, RNS 14 (1986), s. 16.

pomnażania dobra wspólnego. Polityka pracy winna zatem uwzględniać tę wartość nadrzędną ludzkiej aktywności. Dopiero takie pełniejsze, obejmujące także pozaekonomiczne aspekty pracy ludzkiej i ukazujące jej wielowymiarową wartość rozumienie powinno leżeć u podstaw integralnej polityki pracy, która wówczas byłaby w stanie udźwignąć niekiedy „nierentowne” zaangażowanie człowieka, stawiając ponad czystą kalkulacją ekonomiczną jego rozwój osobowy (praca niepełnosprawnych, zło bezrobocia, patologie społeczne będące skutkiem braku pracy itp.). Niniejszej problematyce poświęcił obszerną rozprawę ks. Stanisław Fel na łamach dwudziestego piątego tomu „Roczników”.

Niniejsze opracowanie miało na celu „odczytanie” warstwy ideowej „Roczników Nauk Społecznych”, ukazanie swoistej misji społecznej dorobku naukowego szkoły lubelskiej katolickiej nauki społecznej. Jest to misja niewątpliwie wzniosła, gdyż składają się na nią „wzniosłe tematy”, które doczekały się obszernych rozpraw. Analiza dotychczasowego dorobku napawa też swoistym niepokojem. Wydaje się, że ostatnie „Roczniki” dają zdecydowanie więcej przestrzeni do prezentacji wyników badań socjologicznych (ukazując stan faktyczny moralności wybranych grup społecznych i ich systemu wartości), kosztem publikacji z zakresu filozofii społecznej, etyki społeczno-gospodarczej i katolickiej nauki społecznej.

Zjawisko to można tłumaczyć dwojako. Po pierwsze, zyskująca w ostatnich latach na znaczeniu socjologia empiryczna, uprawiana w ramach prężnie rozwijającego się Instytutu Socjologii KUL, zdominowała forum dyskursu naukowego „Roczników”. Po drugie, w okresie socjalistycznym ograniczenia możliwości prowadzenia badań empirycznych i cenzura ukierunkowana szczególnie na publikacje o treściach ideowych (więc także z zakresu katolickiej nauki społecznej) zmuszała niejako do zajmowania się na gruncie nauk społecznych „abstrakcyjną” i – w przekonaniu władz – odległą od rzeczywistości filozofią. To właśnie kontekst historyczny sprawia, że treść RNS można podzielić na trzy okresy: pierwszy – z dominacją zagadnień filozoficznych (okres PRL); drugi – z przewagą zagadnień z zakresu katolickiej nauki społecznej (koniec lat osiemdziesiątych i lata dziewięćdziesiąte) oraz trzeci – z przewagą zagadnień socjologii empirycznej (współcześnie). Ponadto na łamach RNS nie pojawiła się ani jedna publikacja poświęcona tzw. dystrybucjonizmowi własności, inspirowanej encykliką *Rerum novarum* teorii odrzucającej zarówno kapitalizm, jak socjalizm i postulującej możliwie szerokie upowszechnienie własności we wszystkich dziedzinach gospodarki (G. K. Chesterton, Hilaire Belloc).

Dynamiczna rzeczywistość społeczna w dobie kryzysu nie tylko ekonomicznego, ale przede wszystkim kryzysu wartości i autorytetów potrzebuje bardziej niż kiedykolwiek wyraźnego stanowiska Kościoła wobec takich problemów, jak:

niż demograficzny, inżynieria genetyczna, *in vitro*, aborcja, eutanazja, związki partnerskie tej samej płci czy zagrożenia komunikacji w dobie globalizacji. Zapożyczona przez ks. F. J. Mazurka i rozwinięta przez jego współpracowników „akademia studiów nad godnością człowieka” zobowiązuje do twórczej kontynuacji.

THE PHILOSOPHICAL AND IDEOLOGICAL FIELD
OF „ANNALS OF SOCIAL SCIENCES”

S u m m a r y

„Annals of Social Sciences” provides a space for the exchange of views and compact analysis of the phenomena in the fields of social philosophy, sociology, economy, politics and catholic social teaching. The article concerns about the philosophical and ideological field of this journal and indicates the main topics. Published dissertations in „Annals” are characterized by aim of organize social issues in philosophical perspective and in the light of Christian ethics.

Słowa kluczowe: „Roczniki Nauk Społecznych”, katolicka nauka społeczna, etyka społeczno-gospodarcza, personalizm chrześcijański, solidaryzm społeczny, laboryzm.

Keywords: „Annals of Social Sciences”, catholic social teaching, personalism, solidarism.